

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Πρώιμες έρευνες σε οικογενειακές ομάδες

Ζωντανή παρατήρηση

Το οικογενειακό κίνημα ξεκίνησε όταν άνθρωποι με συμπτωματικές συμπεριφορές παρατηρήθηκαν για πρώτη φορά στο φυσικό τους περιβάλλον –μέσα στην οικογένεια, αντί για το γραφείο του θεραπευτή. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχει κάτι σαν επιδημιολογία ιδεών. Παράλληλα με τη χρήση της στο αναπτυσσόμενο πεδίο της ζωολογικής ψυχολογίας, η ζωντανή παρατήρηση ξεκίνησε να εφαρμόζεται σε ανθρώπινες οικογένειες στο πλαίσιο τυπικών ή άτυπων ερευνών κατά τη δεκαετία του 1950. Ταυτόχρονα μεμονωμένοι κλινικοί θεραπευτές ανακάλυπταν τυχαία την οικογενειακή θεραπεία, και στη συνέχεια, επιδιώκοντας να επιβεβαιώσουν τις πληροφορίες που συνέλεγαν, ανακάλυπταν ο ένας τον άλλο.

Ωστόσο οι κανόνες του ψυχαναλυτικού κατεστημένου απαγόρευαν την επιμόλυνση της θεραπείας με τη συμπερίληψη των συγγενών του ασθενή. Ως εκ τούτου η «θεραπεία» γινόταν κυρίως υπό το πρόσχημα της έρευνας. Έτσι εξελίχθηκε μια κατ' οίκον ανθρωπολογία, όπου οι κλινικοί θεραπευτές πήραν τα νηπία, και όπου το οικογενειακό πλαίσιο των ψυχιατρικών διαταραχών γινόταν για πρώτη φορά ορατό. Όπως λένε οι Κινέζοι: «Μόνο τα ψάρια δεν γνωρίζουν ότι αυτό μέσα στο οποίο κολυμπάνε είναι νερό». Και οι άνθρωποι είναι ανίκανοι να δουν τα σχεσιακά συστήματα που τους συντηρούν.

Δεν υπήρξε κανένας πατέρας ή μητέρα της οικογενειακής θεραπείας, ούτε κάποια πρώτη οικογενειακή συνεδρία. Όπως η Τόπισι, στην *Καλύβα του Μπαρμπα-Θωμά*, το κίνημα «απλώς μεγάλωσε». Η κύρια ώθηση για την ανάπτυξή

του προήρθε από τη δουλειά ερευνητών όπως ο Νείθαν Άκερμαν (Nathan Ackerman) στη Νέα Υόρκη, ο Μάρεϊ Μπούουεν (Murray Bowen) στην Τοπίκα και στην Ουάσιγκτον, ο Λάιμαν Ουίν (Lyman Wynne) και η Μάργκαρετ Σίνγκερ (Margaret Singer) στα Εθνικά Ινστιτούτα Ψυχικής Υγείας στην Μπεθέσντα, ο Καρλ Ουίτακερ (Carl Whitaker) στην Ατλάντα, ο Σαλβαντόρ Μινούτσιν (Salvador Minuchin) και ο Έ. Χ. Άουερσβαλντ (E. H. Auerswald) στη Σχολή Ουίλτουικ στην Πολιτεία της Νέας Υόρκης, ο Ιβάν Μποζορμένι-Νάγκι (Ivan Boszormenyi-Nagy), ο Τζέιμς Φράμο (James Framo) και ο Τζέραλντ Ζουκ (Gerald Zuk) στη Φιλαδέλφεια, ο Θέιοντορ Λιτζ (Theodore Lidz) και ο Στίβεν Φλεκ (Stephen Fleck) στο Πανεπιστήμιο Γέιλ, και ο Γκρέγκορι Μπέιτσον, ο Ντον Τζάκσον, ο Τζέι Χέιλι (Jay Haley), ο Τζον Ουίκλαντ (John Weakland), ο Πολ Βατσλάβικ (Paul Watzlawick), ο Τζον Μπελ (John Bell) και η Βιρτζίνια Σατίρ (Virginia Satir) στο Πάλο Άλτο, για να αναφέρουμε μόνο μερικούς. Οι άνθρωποι αυτοί, οι ερευνητικοί τους συνεργάτες, καθώς και πολλοί άλλοι σε διάφορες πόλεις σε ολόκληρη την Αμερική, αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά ενός νέου και συναρπαστικού κινήματος πρακτικής και ιδεών.¹

Οι περισσότεροι από αυτούς τους ερευνητές επικεντρώθηκαν κυρίως στη διερεύνηση των ιδιοτήτων της οικογένειας ως «σύστημα». Ως «σύστημα» συνήθως εννοούσαν οποιαδήποτε οντότητα της οποίας τα μέρη συν-αλλάζουν σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους, και στην οποία η διατήρηση της ισορροπίας ενεργοποιείται από σφάλματα. Οι ερευνητές εστίαζαν στο ρόλο των συμπεριματικών συμπεριφορών στη διατήρηση ή διατάραξη της ισορροπίας του συστήματος.

Ωστόσο το οικογενειακό κίνημα δεν εκπροσωπεί απλά μια νέα προσέγγιση στη θεραπεία. Είναι ένας καινούριος τρόπος να βλέπει κανείς μια συμπεριφορά, και μπορεί να περιγραφεί ως ένα είδος επικοινωνιακής έρευνας που εστιάζει σε διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ ανθρώπων σε υφιστάμενες ομάδες. Η θέση αυτή έχει συνοψιστεί από τον Βατσλάβικ, τον Τζάκσον και την Μπίβιν (Beavin), στο κλασικό τους έργο *Η ανθρώπινη επικοινωνία και οι επιπτώσεις της στη συμπεριφορά*,* ένα βιβλίο που αποτέλεσε επίσης την πρώτη προσπάθεια εκλαΐκευσης των θεμελιωδών ιδεών του Μπέιτσον και της ομάδας του.²

---

* Ελληνική έκδοση του *Pragmatics of Human Communication* των Watzlawick, P., Beavin Bavelas, H. J., Jackson, D. D. (1967): *Η Ανθρώπινη επικοινωνία και οι επιπτώσεις της στη συμπεριφορά. Τα πρότυπα, οι παθολογίες και τα παράδοξα*. Μτφ. Γολέμη, Ά., Επιμ. Χαραλαμπίκη, Κ., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005.

Το έργο του Μπέιτσον – «Μαθαίνοντας να Μαθαίνεις»

Τη δεκαετία του 1950 ο Γκρέγκορι Μπέιτσον ήταν επικεφαλής ενός αξιοσημείωτου ερευνητικού προγράμματος, το οποίο επιδίωκε να ταξινομήσει την επικοινωνία σε επίπεδα: επίπεδα νοήματος, επίπεδα λογικού τύπου και επίπεδα μάθησης. Μεταξύ άλλων πεδίων ενδιαφέροντος –όπως η συμπεριφορά των ζώων, τα παράδοξα, η ύπωση, το παιχνίδι– η ομάδα μελέτησε πρότυπα σχιζοφρενικών συναλλαγών. Αναρωτήθηκαν κατά πόσο τα πρότυπα αυτά μπορεί να οφείλονταν σε μια ανικανότητα διάκρισης μεταξύ επιπέδων λογικού τύπου –για παράδειγμα, μεταξύ του κυριολεκτικού και του μεταφορικού. Οι άνθρωποι που θεωρούνται τρελοί χρησιμοποιούν σχήματα λόγου κυριολεκτικά ή μιλάνε με μεταφορές χωρίς να το συνειδητοποιούν. Η ομάδα του Μπέιτσον διατύπωσε την υπόθεση ότι τα άτομα που αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους δυσκολίες μπορεί, όπως το έθεσε ο ίδιος ο Μπέιτσον, να έχουν «μάθει να μαθαίνουν» μέσα σε ένα πλαίσιο όπου η δυσκολία αυτή ήταν κατά κάποιον τρόπο χρήσιμη στην προσαρμογή. Εάν μπορούσαμε να κατανοήσουμε αυτό το πλαίσιο μάθησης, μπορεί να κατανοούσαμε τα μυστήρια της σχιζοφρενικής ομιλίας και συμπεριφοράς. Καθώς η οικογένεια είναι το πρωταρχικό πλαίσιο μάθησης των ανθρώπων, η ομάδα συμπέρανε ότι η οικογένεια του σχιζοφρενή πιθανώς να έχει διαμορφώσει τις περίεργες συμπεριφορές του, διαμέσου των επικοινωνιακών αξιώσεων που του επιβλήθηκαν.

Την ίδια εποχή ανεξάρτητοι ψυχοθεραπευτές που παρατηρούσαν σχιζοφρενείς στο πλαίσιο των οικογενειών τους πρόσεξαν ότι αν ο ασθενής βελτιωνόταν, συνήθως κάποιος άλλος στην οικογένεια χειρότερευε. Ήταν σχεδόν σαν η οικογένεια να απαιτούσε την παρουσία ενός ατόμου με σύμπτωμα. Η ομάδα του Μπέιτσον όχι μόνο βρήκε αποδείξεις για την παραπάνω εικασία, αλλά εντυπωσιάστηκε από το βαθμό στον οποίο η οικογένεια ενθάρρυνε ή και απαιτούσε από τον ασθενή να επιδείξει παράλογη συμπεριφορά.

Παρατηρώντας την επιμονή με την οποία οι οικογένειες αντιστέκονταν στην αλλαγή, ακόμη και όταν αυτή θα σήμαινε τη βελτίωση ενός αγαπημένου τους προσώπου, ο Τζάκσον εφεύρε τον όρο «οικογενειακή ομοιόσταση». Περιέγραψε την αλληλεπίδραση της οικογένειας ως «ένα κλειστό πληροφοριακό σύστημα, στο οποίο οι διαφοροποιήσεις στην απόδοση ή τη συμπεριφορά ανατροφοδοτούνται, προκειμένου να διορθωθεί η ανταπόκριση του συστήματος». ³ Ο Χέιλι ανέπτυξε αυτήν την ιδέα, συγκρίνοντας την οικογένεια με ένα σερβομηχανισμό με «συσκευή αυτόματου ελέγχου»:

Δεδομένου ότι οι άνθρωποι σε υφιστάμενες σχέσεις λειτουργούν ως «συσκευές αυτόματου ελέγχου» ο ένας προς τον άλλο, και δεδομένου ότι

η λειτουργία μιας συσκευής αυτόματου ελέγχου είναι να ελαττώνει την αλλαγή, τότε ο πρώτος νόμος των ανθρώπινων σχέσεων έχει ως ακολούθως: *Όταν ένα άτομο υποδηλώνει μια αλλαγή σε σχέση με ένα άλλο, το άλλο άτομο θα ενεργήσει ως προς το πρώτο προκειμένου να ελαττώσει και να τροποποιήσει αυτήν την αλλαγή.*⁴

Η ομάδα του Μπέιτσον ταυτίστηκε με την ιδέα της οικογένειας ως οντότητας που διατηρεί την ισορροπία, κυρίως επειδή μεγάλο μέρος των μελετών της ομάδας πραγματοποιήθηκαν με οικογένειες που εκδήλωναν μια εξαιρετικά περιορισμένη γκάμα συμπεριφορών. Ένα βασικό ερώτημα ήταν το κατά πόσο μπορούμε πραγματικά να πούμε ότι μια οικογένεια συμπεριφέρεται ως «σύστημα» –κατά πόσο σε όλες τις οικογένειες η παρουσία προτύπων στην επικοινωνία τους είναι πιο διαδεδομένη από ό,τι θα ήταν αναμενόμενο εάν η επικοινωνία διεπόταν από τυχαιότητα. Το ερώτημα αυτό φάνηκε να απαντήθηκε θετικά, σε πειράματα που απέδειξαν μια μεγαλύτερη ακαμψία επικοινωνιακών προτύπων (για παράδειγμα, η σειρά με την οποία ο καθένας παίρνει το λόγο) σε οικογένειες όπου ένα μέλος παρουσίαζε κάποιο σύμπτωμα, παρά σε οικογένειες όπου κανένα μέλος δεν ήταν συμπτωματικό.⁵

Ωστόσο η ομάδα του Μπέιτσον στην κλινική δουλειά της επέδειξε μια σαφή επίγνωση της σημασίας που έχει η απόκλιση στο να οδηγεί το οικογενειακό σύστημα προς μια νέα ρύθμιση. Δουλεύοντας με οικογένειες, ο Τζάκσον συχνά παρατηρούσε αυτό που ο ίδιος αποκαλούσε «ανεξέλεγκτη πορεία». Αναφερόταν σε οποιαδήποτε ενισχυτική διαδικασία ανατροφοδότησης κλιμακωνόταν ραγδαία, οδηγώντας σε κατάρρευση, έκρηξη, ή κάποια βίαιη έκβαση. Ο Τζάκσον συχνά έλεγε ότι προτιμούσε να δουλεύει με οικογένειες όπου μια τέτοια διαδικασία ήταν σε εξέλιξη. Όταν αντιμετώπιζε μια ιδιαίτερα άκαμπτη οικογένεια, ειδικά εάν περιλάμβανε ένα χρόνια σχιζοφρενικό μέλος, ενίοτε επιδίωκε να εκκινήσει ο ίδιος μια «ανεξέλεγκτη πορεία», ως θεραπευτικό ελιγμό.⁶ Αυτό μπορούσε να επιτευχθεί με τη «συνταγογράφηση» του συμπτώματος – δηλαδή, ενισχύοντας το βαθμό απόκλισης του ασθενή από την υπόλοιπη οικογένεια. Εναλλακτικά ο θεραπευτής μπορούσε να ενισχύσει τη συμπεριφορά οποιουδήποτε μέλους της οικογένειας, εξωθώντας το να συνεχίσει στην ίδια κατεύθυνση, σε ένα είδος *εις άτοπον απαγωγής*. Η υπόθεση ήταν ότι τέτοιες παρεμβάσεις θα απειλούσαν την ομοιότητα της οικογένειας, και έτσι θα οδηγούσαν τα μέλη της είτε να δεχθούν πιο θετικά τις προτάσεις του θεραπευτή, ελπίζοντας να εδραιωθεί μια νέα ισορροπία, ή να εφεύρουν μια νέα δική τους ισορροπία.